

Анжела ПЕЧЕНА

Наукова співробітниця
Національного заповідника
«Глухів»

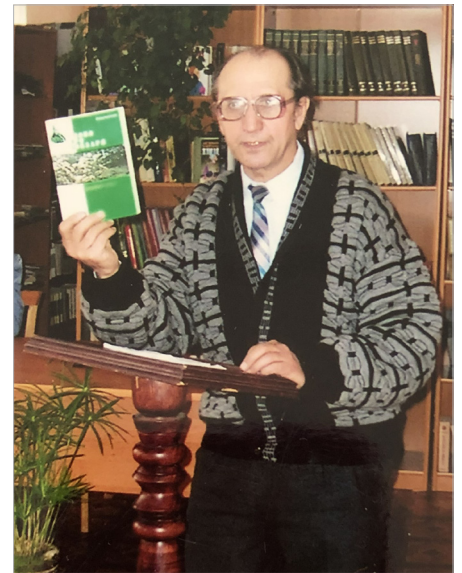
Невтомний дослідник рідного краю (до 90-річчя від дня народження В. В. Терлецького)

Справжня цінність дослідницької праці пізнається тоді, коли здобутки вченого не втрачають актуальності з плином часу, а стають міцним підґрунтям для нових наукових пошуків і відкриттів.

Багаторічна діяльність краєзнавця, педагога, письменника і публіциста Віктора Володимировича Терлецького (11.08.1936–15.07.2023) є прикладом відданого служіння історичній пам'яті Сіверщини. Він народився на Тульщині, дитячі роки провів у Глухові, а більшу частину свого життя пов'язав із Шостою. Саме тут В. Терлецький мешкав з 1960 р., працював у сфері освіти на посадах вчителя фізики і математики, заступника директора школи з навчально-виховної роботи, очолював професійно-технічні училища № 10 та № 19, був головою місцевого осередку товариства «Просвіта». Проте найбільшою справою його життя, якій він віддавав час, знання і щирі любов, стало краєзнавство.

Коло наукових зацікавлень В. Тер-

лецького було надзвичайно широким: історія Сіверщини, літературне краєзнавство, біографістика, історія української освіти й педагогіки, культурна спадщина Глухівщини, Шосткинщини, Новгород-Сіверщини. Особливе місце у його багаторічних дослідницьких практиках посідали постаті П. Куліша та К. Ушинського. Саме завдяки багаторічним архівним пошукам він став одним із найавторитетніших кулішезнавців та ушинськознавців на Сумщині. Глибоку увагу дослідник приділяв творчій спадщині Т. Шевченка та М. Гоголя, висвітлював їхні історичні зв'язки з Сумщиною та Глухівщиною, звертався також до вивчення літописних пам'яток, зокрема «Слова о полку Ігоревім». Значна частина праць В. Терлецького була присвячена маловідомим сторінкам історії окремих сіл, родів і персоналій нашого краю. Характерною рисою наукового стилю дослідника було поєднання академічної достовірності з доступністю викладу. Він умів працювати з архівними документа-

В. В. Терлецький на презентації своєї книги
«Слово про Кобзаря» у Глухові

ми, листами, рідкісними публікаціями і на їх основі відтворювати маловідомі сторінки минулого. Саме тому його книги й статті однаково цінують історики, літературознавці, бібліотекарі, музейники, педагоги та широке коло читачів, небайдужих до історії України.

Серед найвідоміших книг автора – «Дослідник з Воронежа», «Костянтин Ушинський і Сумщина», «Роде наш красний. Ушинські крізь призму століть», «Розіллясь по ріднім краю: Пантелеймон Куліш у взаєминах із земляками», «Сіверянське коло К. Д. Ушинського», «Таємниці Новгород-Сіверщини», «Доповнюємо сторінки життєпису Пантелеймона Куліша» та ін. Окреме місце займають праці, видані у Глухові: «Кохані славетних» та «Пантелеймон Куліш – біограф Гоголя», які стали вагомим внеском у розвиток українського літературного краєзнавства та популяризацію національної куль-

З творчого доробку В. В. Терлецького

← турної спадщини.

Важливою сторінкою науково-краєзнавчої та літературно-публіцистичної діяльності В. Терлецького була співпраця з глухівськими бібліотеками, музеями, закладами культури і освіти, де він неодноразово читав лекції, презентував свої книги, знайомив читачів з новими відкриттями і архівними знахідками.

Упродовж багатьох років тісні творчі зв'язки В. В. Терлецький підтримував з Національним заповідником «Глухів». Дослідник був не лише постійним учасником щорічної науково-практичної конференції «Сіверщина в історії України», а й одним з найактивніших авторів наукового збірника статей та історико-краєзнавчої газети «Соборний майдан». Його публікації, наприклад, «Кочубеї у призабутих зв'язках з Глухівщиною», «Олександр Довженко як художник», «Глухівщина та її

люди в полі зору Олеся Гончара», «Слово про Д. С. Мережковського, коріння роду якого в землі Глухівщини» та ін., завжди вирізнялися ґрунтовною джерельною базою, увагою до маловідомих фактів і прагненням зробити результати історичних досліджень доступними широкому колу читачів. Завдяки цій співпраці на сторінках видань Заповідника було оприлюднено чимало нових відомостей про історико-культурну спадщину та відомих осіб Глухівщини, а сам Віктор Терлецький здобув заслужений авторитет серед науковців, музейників і краєзнавців регіону.

Свої краєзнавчі розвідки В. Терлецький друкував також у журналах «Сіверянський літопис», «Сумська старовина», «Народознавство», «Основа», «Культура і життя», «Друг читача», був автором статей до енциклопедичного довідника «Сумщина в іменах» та «Ен-

циклопедії Сучасної України».

Високе наукове й громадське визнання діяльності краєзнавця засвідчують членство в Національній спілці письменників України та присудження престижних відзнак – премії імені Івана Огієнка та літературно-мистецької премії імені Пантелеймона Куліша.

У липні 2023 р. В. В. Терлецький відійшов у вічність, проте його творча і наукова спадщина продовжує жити у пам'яті колег, читачів і всіх, хто цінує історію рідної землі. 90-річчя від дня його народження – добра нагода не лише згадати талановитого краєзнавця, письменника і педагога, а й вкотре усвідомити, наскільки важливою є праця людей, які наполегливо й послідовно відшукують істину в документах, листах, спогадах та повертають із забуття сторінки минувшини рідного краю.

Як палала гетьманська столиця у 1784 році

Людмила АРТЕМОВА

Завідувачка науково-дослідного відділу Національного заповідника «Глухів»

Пожежа 7 серпня 1784 року стала однією з найдраматичніших сторінок історії Глухова. Вона не лише вщент спопелила значну частину давньої забудови колишньої гетьманської столиці, а фактично змінила планувальну структуру та архітектурне обличчя міста.

Займання сталося о десятій годині ранку на Білополівському форштаді. Вогонь спалахнув чи то в невеликому старому будинку відставного солдата Платона Нихтова під час випікання господарями гречаних «столбців», чи то в сараї, що стояв поряд.

Ситуацію катастрофічно ускладнила погода: унаслідок шеститижневої спеки й засухи деревина та солом'яні стріхи в глухівських будинках просохли до стану порошу. Ураганний вітер із вихором миттєво підхопив вогонь. Оповіті полум'ям дахи із соломи й дранки піднімалися високо в повітря та летіли на десятки сажнів уперед, запалюючи сусідні садиби.

Дуже швидко вогонь перекинувся на Сварківську вулицю і до Спаської церкви. Усі сподівалися, що пожежа там і вщухне, однак невдовзі загорілися

будинки та лавки, які примикали до самого міського земляного валу безпосередньо біля Московських воріт. У цих лавках було повно бочок із горілкою, олією та дьогтем. Вони спалахнули з такою силою, що полум'я охопило і землю, і повітря довкола. Наступна зміна напрямку вітру спрямувала цю «огненну реку» на центральні квартали Глухова. У результаті стихія зруйнувала великий казенний кам'яний будинок Малоросійської колегії, кам'яні храми, торговельні ряди та сотні житлових будинків.

Уперше опублікований нижче документ – Рапорт глухівського коменданта Євдокима Простоквашина від 19 серпня 1784 року – розкриває драматичні деталі ліквідації лиха: відчайдушні спроби розбирати солом'яні дахи й плетені тини, намагання ламати будинки на шляху полум'я, аби зупинити його поширення, боротьбу біля порохових амбарів артилерійського двору, евакуацію канцелярії та хаос під час рятування людських життів.

Наведений нижче документ поданий мовою оригіналу зі збереженням мовної стилістики та орфографії того часу (із нормалізацією пунктуації та поділом на абзаци для зручності читання).

Его Сиятельству Высоко повелительному Господину Генералъ фельд-маршалу, Главнокомандующему кава-

лериею и второю дивизиею Сенатору, киевскому черниговскому и новгородскому Северскому Генералъ Губернатору, Коллегии Малороссійской Президенту, кирасирского военного ордина Полку Полковнику, всехъ Россійскихъ Орденовъ, королевскаго Прускаго Чернаго Орла и Голиштинскаго Святъя Анны кавалеру, Графу Петру Александровичу Румянцову Задунайскому

РАПОРТЪ

По ордеру вашего Сиятельства отъ 18-го числа сего августа подъ № 1517-мъ, мною сей день полученному, я отнюдь нимало мыслей моихъ собрать не могу: отъ кого точно взять ответы в мнѣмъ вашимъ Сиятельствомъ упущеніи при потушеніи первоначального пожара.

Ибо ваше Сиятельство изъ моего зделанного всемъ в городе Глухове и на предместіяхъ онаго находящимся всякаго чина и званія людямъ писменного подтвержденія приметить изволили, что я не частно однимъ, но всемъ и каждому хозяину отъ огня и пожара не только въ своихъ домахъ, но и за соседями прилежно наблюдать приказалъ, не уверяясь на определенныхъ въ давнихъ временахъ сотенною канцелярією изъ самобедныхъ людей въ сотские и десятские, пока и поныне те должности отпращиваютъ безъ перемены.

Перво начавшего жъ пожара отъ маленкого домика, изъ хворосту зделанно-

Пожежа будівлі Другої малоросійської колегії у Глухові 7 серпня 1784 р. Сучасна історична реконструкція

го и соломою покрытого (и точно не отъ избы для печенія гречишныхъ столбцовъ поутру рано топленной, а отъ сарая, в которой оставшимся по отходе хозяина и хозяйки для продажи столбцовъ на рынокъ двумъ девкамъ или кому другому съ огнемъ ходить никакова резону не было), и ближайшимъ соседямъ, кроме одного цырульника, приметить и скоро погасить было немогу; ибо въ той части, где пожаръ начался, все дома были такиежъ, каковъ первой, и весьма тесно одинъ съ другимъ связаны, и пусты – потому что хозяева оныхъ, по бедности своей для заработанія себе и семейству пропитанія, все находились для убирания своего, а другие по найму чужаго хлеба и сена въ поле не ближе пяти верстъ отъ города. И по учиненному цырульникомъ о начатомъ пожаре крику къ погашенію онаго сбежаться было некому, а пресильной ветеръ съ вихремъ сделалъ великое пособие: въ несколько минутъ болше десяти такихъ изъ хворосту и соломы сделанныхъ, и отъ чрезъ вычайно долго времянно продолжающейся засухи къ горенію весьма удобными сделавшихся домиковъ пламенемъ обнялъ.

Такъ что доколе я изъ города, въ коемъ мне по надобности быть случилось, къ тому месту, где горитъ, прибержать могъ, сильное пламя начало уже бросать на состоящія поблизости техъ весьма обширныя и для постою приезжающихъ

сюда на торги изъ разныхъ селеней обывателей нарочно сделанныя, и такъ же весьма тесно одинъ съ другимъ сараями и огорожами изъ хворосту связанныя дома. И при моемъ приходе объявшею ихъ сильной огонь у собравшегося по тревожному знаку съ пожарными инструментами небольшоа количества народа, и весьма усердно, какъ я самъ видеть могъ, о погашеніи старающагося, отнять способъ къ погашенію ихъ.

А имъ и такъ, какъ и скоро приехавшего тудажъ господина генералъ майора и кавалера Карла Ивановича Паульбарса, усилия къ ломанію впереди стоящихъ домовъ принужденіи остались тщетны; ибо наисильнейшей ветеръ вихремъ, сорвавъ съ горящихъ избъ и сараевъ крыши, огнемъ обнятыя, поднималъ высоко и опускалъ на другіе дома въ саженьяхъ въ пятидесяти и далее впереди техъ, пока ломать начинали стоящія, и, зажигая ихъ вдругъ въ разныхъ местахъ, принуждалъ весь народъ убегать далее для спасенія собственнаго себя. Изъ чего ваше Сиятельство сами милостиво заключить изволите, возможно ли было малому числу и не приобвыкшему къ действиямъ при пожаре народу удержать сильное огня стремление, величайшимъ ветромъ съ вихремъ въ самократчайшее время по всюду распространенное.

И я, какъ выше сказалъ, не могу сы-

скать виновныхъ упущениемъ должности въ погашеніи первоначального пожара и взять ответы. И подобно тому не знаю, кого винить иза згоревшихъ писменныхъ делъ канцеляріи вашего Сиятельства, которыя по присылке изъ разныхъ местъ, порядочно въ хорошихъ сундукахъ уложенныя, за замками и печатями правителей канцеляріи вашего Сиятельства поставлены были весьма въ безопасномъ отъ всякого вреда месте – то есть большаго каменного казенного дома во второмъ этаже. И только для хранения имевшихся при техъ сундукахъ печатей и замковъ содержаны были за сторожей три салдата, переведенныя изъ Белозерскаго въ Севской полкъ; да ставился при нихъ же посменно изъ определенного по ордеру вашего Сиятельства къ Малороссійской коллегіи и генеральному суду изъ Глуховскаго батальона при одномъ оберъ афицере вдцатцати двухъ человекахъ редовыхъ караулъ и часовой. А два афицера, порутчикъ Белаводкой и аудиторъ Блановъ, употреблялись къ сысканію по присылаемымъ изъ канцеляріи вашего Сиятельства приказаніямъ въ архиве разныхъ справокъ и списыванія въ команды съ указовъ копей; до сихъ же въ сундукахъ хранимыхъ дель никакова участия оне не имели, кроме наблюденія надъ салдатами, за сторожей определенными, чтобъ оне никуда не отлучались и были въ порядке.

← Во времяжъ пожара и оне находились у понужденія людей для тушенія огня, и Блановъ при томъ лишился всего своего экипажа, ибо онъ жилъ у своего тестя въ той самой части, где пожаръ начался.

Собственножъ мне о сихъ делахъ и на мысль притти не могло, ибо я, сверхъ повсеместного беганія, частія получалъ уведомленіи или объ артиллерискомъ доме, или о экстрѣ ординарной и баталіонной сумме, илижъ объ остроге съ колодниками, что находятся отъ пожара въ крайней опасности. И успевая всюду, нередко впадалъ въ крайнюю опасность и самому быть сожженну, и столь измучился, что наконецъ не могъ уже имѣть движения. О городежъ, а паче о болшомъ казенномъ каменномъ доме, чтобы огонь могъ имъ вредъ зделать, ништо такъ, какъ и я, малейшаго имѣть не могъ сумнения, видя сильной ветромъ зделанной всему пожару поворотъ влевую руку на Сварковскую улицу и къ Спаской церкви, и всякъ думалъ, что онъ тамо кончится.

Но лавки и дома, съ теми улицами связанныя и къ самому городскому земляному валу у Московскихъ воротъ

примкнутыя, и наполненныя великимъ множествомъ бочикъ горячего хлебного вина и водки, такъ же масла и дехтю, загоревъ, произвели найсильнейшей огонь не только на земли, но и въ самомъ воздухе. И перемена ветра обратила оной на подобие огненной реки прямо на городъ, и вдругъ обняло пламенемъ какъ каменные церкви, такъ и дома, весьма тесно же около городского валу стоявшія, и двухъ братовъ Ключковъ большія каменные, противъ всего болшаго каменного казенного дома выстроенныя, отъ которыхъ и сей домъ тотчасъ сильно загорелся. И уже тогда всякой старался бегствомъ спасти собственную свою жизнь.

Я же въ самое то время, когда городъ не былъ въ опасности, принужденъ былъ на артиллерискомъ дворе, на которомъ отъ Сварковской улицы бросало горящие огнемъ куски дерева и угрожало наивеличавшимъ бедствиемъ по причине хранимого на ономъ дворе въ анбаре въ бочкахъ более шестидесяти пудъ пороха и многихъ пушечныхъ зарядовъ. И тамо съ малымъ числомъ людей, сорвавъ съ ближнихъ обывательскихъ домовъ солому и сломавъ плетни,

принуждалъ всенаносимыя гасить.

Получижъ уведомленіе о заженіи церковей и домовъ въ городе, оставя на артиллерискомъ дворе съ теми людьми за цейхвартера войскового товарища Юрьева, побежалъ къ городу, но у Путивльскихъ воротъ удерженъ былъ сильнымъ огнемъ отъ горящихъ при оныхъ воротахъ домовъ. И тамо усмотрелъ, что и за рекою на Веригинскомъ форштате вдругъ въ местахъ въ пяти загорелось, и уже мне не было способа тогда узнать, какого состоянія люди употреблены были къ защищенію отъ огня казенныхъ домовъ.

Но сведаль после, что по нечасномъ облитіи пламенемъ на подобие реки всехъ городскихъ домовъ отнюдь не можно было никому гасить оныхъ, а дела и вещи изъ присутственныхъ местъ выносили на площадь канцелярские служители и караулная, при Мало-российской коллегіи находившаяся команда. Но когда и на площади все загорелось, тогда и оне убежали, кто куда успѣть могъ, спасая свой животъ.

Подписалъ Глуховский Комендантъ Евдокимъ Простоквашинъ

19-августа 1784 году, Глуховъ

Надія БОБОШКО

Генеалог, краєзнавиця,
дослідниця історії
Глухівщини

Як Андрій Лузан своє козацтво доводив

У 1782 році Російська імперія проводила четверту загальнодержавну ревізію, яка для тисяч людей Лівобережної України стала передумовою остаточного закріпачення. На землях колишньої Гетьманщини цей облік мав особливе значення: після ліквідації її автономного устрою імперська влада поступово уніфікувала місцеве управління, оподаткування й станові категорії.

Серед мешканців звичайних сіл найчисельнішими становими групами були козаки й посполиті, яких у документах часто називали «мужиками». У повсякденному житті вони не були ізольовані одне від одного: могли жити через паркан, одружуватися між собою, родичатися та разом ходити до однієї церкви. Та в правовому сенсі між ними залишалася чітка межа: козацький стан передбачав військову службу й право на володіння козацькими ґрунтами, тоді як посполиті зазвичай «сиділи» на власницьких ґрунтах, перебували в піддан-

стві того чи іншого власника й мусили відбувати повинності.

У канцелярській практиці належність людини до певного стану фіксувалася в ревізіях, списках та інших облікових документах, які укладалися ще за часів Гетьманщини. Але тепер у ревізійських казках Російської імперії такий запис набував значно жорсткішого значення. Під загрозою закріпачення частина людей, раніше записаних серед посполитих, намагалася довести своє право на козацтво, щоб зберегти особисту свободу. Коли ж належність до стану ставала предметом суперечки, особливої ваги набувало походження – насамперед за батьківською лінією.

Навесні 1782 року імперська ревізія стала особистою справою для Андрія Лузана, жителя села Землянки Глухівського повіту. Він знав, що в попередньому переписі 1764 року його батько Петро разом із ним, тоді ще немовлям, був записаний серед посполитих у підданстві військового товариша Івана Давидовича. Нині, спираючись на цей запис, вже син поміщика, колезький асесор Олек-

сандр Іванович Давидович, знову притягав сім'ю у своє підданство. Андрій вважав такі претензії помилковими та «безпідставними»: поруч у Землянці жили інші Лузани з його родинного кола – люди козацького звання.

Архівні документи XVIII ст. добре пояснюють цю частину історії. У присяжних списках 1718, 1732 та 1762 років серед землянківських козаків вказаний Кирило Лузан – саме той, кого Андрій у пізнішому поясненні назве своїм дідом. У сповідному розписі Покровської церкви села Землянки за 1763 рік, у розділі рядових козаків, зафіксовано двір «Кирила Яковлевого сина Лузана» з родиною. У списках Глухівської сотенної канцелярії за 1769 рік, де йшлося про обрання «найпридатніших до служби» козаків, у Землянці згаданий син Кирила – Остап. У тому дворі записані й інші Кирилові сини – Григорій, Семен та Прокофій, а також племінники – Сава та Іван.

Козацька родина Лузанів у Землянці була не легендою, і саме на тлі її давньої історії становище Андрія виглядало особливо суперечливим.

Весь конфлікт тримався на одному давньому епізоді з життя його батька Петра. Після одруження він два роки мешкав у великому родинному колі Лузанів. Згодом через домашню сварку з Кирилом Лузаном, не маючи власного помешкання, мусив шукати тимчасового прихистку. Спершу – «через одну зиму» – молода сім'я жила в підсусідках у місцевого козака Хоми Примака, потім – короткий час у дворі Давидовича. Тут Лузани й опинилися в ревізії 1764 року серед підданих землевласника. За версією Андрія, після «прийняття по розділу з братами ґрунтів» і зведення на них власної хати його родина залишила двір Давидовичів і перейшла до своєї оселі, звідки батько Петро «відбував козацьку с протчими того села козаками службу».

З цим давнім доленосним записом – наслідком короткого й вимушеного перебування у дворі Давидовичів – Андрій і вирішив боротися. Він прагнув повернути родину до стану, який вважав законним, і зберегти для неї свободу напередодні закріпачення.

Шлях до суду виявився непростим і вимагав неабиякої наполегливості. Першим кроком Андрія стала скарга до графа Петра Румянцева-Задунайського, імперського намісника Лівобережної України, подана 24 квітня 1782 року. У цьому сміливому зверненні молодий чоловік просив не допустити, щоб Давидович надалі тримав його разом із батьком і братом у своєму підданстві, а натомість записати їх у новій ревізії серед козаків. Адже, за його словами, Лузанівський рід здавна «сидів» на предківських козацьких ґрунтах у Землянці і з тих ґрунтів відбував государеву службу.

Скаргу повернули з роз'ясненням, що шукати виходу з підданства та доводити козацтво слід у належному судовому місці. Лузан спробував діяти за цією вказівкою і звернувся до Глухівського нижнього земського суду, але там його прохання відмовилися приймати без особливого розпорядження того самого графа. Опинившись у замкненому колі, 21 травня Андрій знову апелював до Румянцева: просив надіслати повеління до суду, щоб його козацтво дослідили, залишили при «козацькій породі», а Давидовичу письмово заборонили записувати їх за собою.

Зрештою це спрацювало: 25 травня граф Румянцев видав офіційний ордер до Глухівського повітового суду з наказом надати прохачеві справедливості «за точною силою законів». 30 травня цей ордер заслухали – ініціатива Андрія Лузана набула форми офіційного провадження.

Та поки судова справа лише роз-

Тарас Шевченко. Селянська родина. 1843 р.

горталася, ревізія йшла своїм ходом. 15 червня ревізька казка Давидовича про його підданих у Землянці вже була складена, і Петро Лузан із родиною знову опинилися в цьому списку. Те, чого позивач намагався уникнути, фактично відбулося. А ще за два дні, 17 червня, асесор подав до повітового суду власне пояснення. Боротьба за козацьке право у викладі Давидовича набула зовсім іншого правового змісту.

Давидович спирався на відомий обом сторонам доказ – ревізію 1764 року. За її записами, серед посполитих дворів Землянки у володінні Давидовичів був вказаний «Петро Семенів син Бойко, званий по вітчиму Лузаном», разом із сином Андрієм, якому тоді йшов лише перший рік.

Щоб показати суду, що це питання вже раніше вирішувалося адміністративним порядком, Давидович додав виписку з Глухівського комісарства за 1778 рік. Вона засвідчувала, що тоді асесор домігся офіційного повернення Петра Лузана з родиною у своє підданство. На той час вони вже жили на козацьких ґрунтах Землянки, але такий перехід без письмового дозволу та належних «пашпортів» визнали незаконним. Їх повернули Давидовичу під розписку.

А щоб підсилити враження суду, що ця родина давно належала до його підданих, Давидович описав позивача, змальовуючи його як людину непокірну та «самобродну», яка «тікала не раз». Після

одного з таких епізодів його розшукали через Крелевецьку сотенну канцелярію і повернули до будинку Давидовича в Глухові «для виправлення його постоянства». Там Лузан певний час перебував у дворовій службі, аж доки вночі 12 квітня знову не зник «безвісно». Тепер для Давидовича ця втеча прямо пов'язувалася зі зверненням Андрія до Румянцева – «обманним» і «марним» турбуванням графа, за яке, на переконання асесора, втікач мав бути покараний.

Лузан не здавався: 30 червня він подав до суду ще одне розлоге пояснення. Ключовим аргументом знову стала спадкова козацька служба Лузанів. Він детально перерахував своїх родичів – діда Кирила, батька Петра та дядьків Григорія, Євстафія, Леонтія і Семена Лузанів, які всі відбували козацьку службу. Він наголошував, що Давидовичі роками не висували до родини жодних претензій.

На підтвердження своїх слів позивач покладався на двох людей – землянківського сотника Григорія Чубуна та Василя Неменшого, яких запропонував суду як свідків. Проте, вибудовуючи власну версію походження, він оминув вирішальну для доведення козацького стану обставину: його батько Петро не був кровним сином козака Кирила Лузана. Не згадав Андрій і про епізод 1778 року.

Матеріали ревізії 1764 року, виписки з Глухівського комісарства та пояснення Давидовича вже давали суду доволі чітке уявлення про справу. ➡

← Після письмових доказів суд переходив до свідчень людей, які знали місцеві обставини цієї історії. До присяги їх приводив ієрей землянківської Покровської церкви Іоанн Куниця.

Свідків виявилось не двоє, як пропонував Андрій, а четверо: козаки Іван Голуб, Семен Сотник, Григорій Чубун та Василь Неменший. Більшість із них відповідали на пункти допиту майже одностайно: їхні показання справляли враження повторення позиції Давидовича. Найважливіші подробиці про походження Андрія Лузана повідомив 80-річний козак із Чорториг «Василь Герасимів син Неменший», який доводився рідним братом його бабусі – Уляни Герасимівни.

Ставши удовою Семена Бойка з Чорториг, посполитого Глухівської ратуші, Уляна вийшла заміж за землянківського козака Кирила Лузана. «Оною маткою» із Чорториг до Землянки були «переведені» й малолітні діти від попереднього шлюбу – Левко та Петро. Вони вирости в родині вітчима, жили на козацьких ґрунтах і носили прізвище Лузанів. Петро одружився в Землянці, де народилися його сини – Андрій та Омелько.

Усі свідки зазначили, що при складанні ревізії 1764 року Петро Лузан «записав-

ся» із сімейством у підсудідках Давидовича і що по батьковій лінії Андрій Лузан «ґрунтів же предківських ні козацьких, ні мужичих, ніяких не мав і не має».

Справа вирішилася 19 жовтня 1782 року. Глухівський повітовий суд постановив відмовити Андрію Лузану в його проханні, оскільки його козацьке звання нічим не було доведене. У рішенні зазначалося, що Андрій із батьком «були та є завжди» посполитого звання. Петра Лузана з синами залишали за Давидовичем у підданстві й зобов'язували відбувати повинність «беззаперечно». Більше того, посилаючись на показання свідків, які суперечили версії позивача, суд назавжди позбавив Андрія Лузана права повторного звернення у цій справі. У підсумку обидві сторони підписали канцелярське «довольство» рішенням.

3 травня 1783 року імператриця Катерина II підписала указ, який увійшов в історію як акт про закріпачення селян на Лівобережній і Слобідській Україні. Людей закріплювали за тим місцем і володінням, де їх застала остання ревізія, що фактично перетворювало їх на кріпаків. У цю пастку потрапили не лише посполиті, а й козаки, які потім роками збирали свідчення й намагалися довести в судах

своє козацтво. Водночас ті, хто прагнув увійти до імперського дворянства, використовували матеріали ревізії як доказ своїх прав на маєтності й підданих.

Версія Андрія Лузана мала під собою життєву правду: він народився і виріс у козацькому середовищі, носив прізвище Лузан і щиро сприймав цей рід як свій. Одна з його бабусь справді походила з козацької родини, але для станової логіки XVIII ст. вирішальною була батьківська лінія, яка вела Андрія до посполитого Семена Бойка з Чорториг. Давидович же не збирався відмовлятися від своїх претензій на родину, що свого часу заплуталася в сітях його підданства.

Наполегливість позивача не змінила рішення суду, проте вона відкрила перед нами цілу родинну історію – із землянківськими козаками Лузанами, посполитими Бойками з Чорториг і людиною між цими двома світами, яка боролася за своє право на свободу.

За матеріалами справи Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, фонд 1826 (Глухівський повітовий суд), оп. 1, спр. 31; із залученням присяжних списків, ревізійних книг і сповідних розписів XVIII ст.

Справа про вилучення церковних цінностей із церкви Різдва Пресвятої Богородиці на Веригині

Надія МІРОШНИЧЕНКО

Вчена секретарка
Національного заповідника
«Глухів»

Одним із напрямків репресивної політики совєцької держави проти свого населення була антирелігійна кампанія. Дії більшовицької влади спрямовувалися на повне знищення релігії та пограбування церков під приводом «вилучення церковних цінностей». Судові процеси того часу, які вели так звані «революційні трибунали», не мали нічого спільного із правосуддям. Вони були інструментом залякування населення, придушення будь-якого опору та першою хвилею масових репресій проти духовенства і вірян.

Глухів, як і всі українські міста, що натовді окупувала совєцька імперія, потерпав від нищого терору більшовиків. Чергове підтвердження цьому знаходимо в архівному документі, в якому описано судовий вирок декільком глухівчанам «за звинуваченням їх у підбурюванні натовпу під час вилучення церковних цінностей».

Ця історія розпочалася 25 квітня 1923 року, коли комісія з вилучення церковних цінностей надіслала повідомлення до Веригинської церковної ради у місті Глухові. У документі зазначалося, що о 12:00 годині дня розпочнеться конфіскація майна з церкви Різдва Богородиці. Секретне розпорядження отримав священник Флеров. Наступного дня він передав це повідомлення церковному сторожу, 29-річному Олександрову Третьякову, з дорученням сповістити голову релігійної громади та

його заступника.

Дорогою до керівництва громади сторож Третьяков зайшов до райкому, де перебувало багато місцевих жителів. Він публічно оголосив, що саме сьогодні влада грабуватиме церкву Різдва Богородиці, після чого пішов далі шукати заступника голови ради. Чутки про вилучення реліквій миттєво поширилися містом. Обурені віряни масово побігли до храму, і ще до приїзду комісії біля будівлі зібралися десятки людей. Коли представники влади прибули на місце і спробували пояснити мету вилучення, натовп зустрів їх протестами, скандуючи: «Ми цінностей не дамо!» Серед протестувальників виділювався 37-річний глухівчанин Григорій Орленок. Він почав відкрито закликати людей до опору, кричав, що «приїхали бандити», і заявив: «Ляжемо кістками тут, але ціннос-

тей не дамо!». У цей момент 15-річна дівчина Анастасія Шершньова вибігла з натовпу та вихопила ключі від храму у священника Флерова, який стояв біля дверей разом із членами комісії. Вона сховала ключі, щоб завадити владі увійти до церкви, і зникла в юрбі (ключі знайшли лише через годину).

Для придушення стихійного бунту вірян совєцька влада залучила каральні органи. Співробітники ДПУ (Державного політичного управління) спробували заарештувати Григорія Орленка на місці. Чоловік чинив жорсткий опір і закликав натовп відбити його у чекістів. Протест вдалося придушити лише після того, як на місце подій прибув озброєний загін міліції, який розігнав людей. Стосовно сторожа Третьякова слідство окремо перевіряло факт, чи бив він на сполох, але підтверджень цьому не знайшло.

Справу розглядав репресивний орган – виїзна сесія Чернігівського губернського революційного трибуналу під головуванням Михневича та за участі членів суду Чвертка і Поднебесного. На підставі статті 77 Кримінального кодексу УСРР (опір владі та підбурювання) суд визнав усіх трьох винними: Григорія Орленка як головного підбурювача засудили до 2 років позбавлення волі; неповнолітню Анастасію Шершньову та Олександра Третьякова за участь у підбурюванні засудили до 1 року позбавлення волі кожного, з урахуванням часу перебування під попереднім арештом. Демонструючи «совєцьку гуманність» з нагоди пропагандистського свята – 5-ї річниці Жовтневого перевороту, трибунал застосував амністію. Орленку термін ув'язнення скоротили вдвічі (до 1 року), а

Церква Різдва Пресвятої Богородиці на Веригині, 1905 р. (з фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України)

А. Шершньову та сторожа О. Третьякова від покарання звільнили. На оскарження вироку у вищій інстанції (Верхкастриб при ВУЦВК) селянам дали всього 48 годин. Цей процес став одним із тисяч у конвеєрі совєцького терору, який ламав долі українців за спробу захистити свою віру та майно від безбожної диктатури.

Документ судового вироку має надзвичайне значення для вивчення історії Глухова, оскільки беззаперечно засвідчує активне функціонування та існування церкви Різдва Пресвятої Богородиці на Веригині навесні 1923 р. Цей мурований храм кінця XVIII ст. разом із триярною

дзвіницею 1836 р. є важливою, але, жаль, втраченою пам'яткою української культової архітектури. У краєзнавчих джерелах загальноприйнято вважати, що споруди були остаточно знищені совєцькою владою в ході масштабної «безбожної п'ятирічки» приблизно в середині 1930-х років. Однак точний рік руйнування храму досі залишається невідомим. Даний протокол ревтрибуналу є цінним хронологічним маркером, який доводить, що у 1923 р. храм ще жив, мав власну раду, старосту й громаду, яка була готова ризикувати волею заради його порятунку від більшовицьких погромів.

Ольга ЛЯШКО

Головна зберігачка фондів
Національного заповідника
«Глухів»

Між вірою і природою: літній цикл свят за Миколою Маркевичем

Продовжуючи знайомство читачів з етнографічною спадщиною Миколи Маркевича, цього разу звертаємося до літнього циклу народних свят. Якщо навесні українці зустрічали пробудження природи, то літо ставало часом її найбільшої сили, розквіту та повноти життя.

У народній традиції літо було не лише порою тепла й праці на землі, а й періодом особливих свят, сповнених вірувань, пісень і давніх обрядів. За народними

уявленнями, саме в цей час природа набувала чарівної сили: вода очищала, зелень захищала, а межа між видимим і невидимим світом майже зникала.

У своїх записках Микола Маркевич залишив цінні описи літніх свят і обрядів українців XIX ст. Тоді церковні свята тісно перепліталися з народними віруваннями, звичаями та щоденним життям людей. Зелені свята, русальний тиждень, Петрівка, Івана Купала були

не просто календарними датами, а важливою частиною народного світогляду, у якому поєднувалися праця, віра, надії та повага до природи.

Оригінальний текст подано за книгою Миколи Андрійовича Маркевича «Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян» без мовного та стилістичного редагування, щоб передати особливості авторського викладу й атмосфери того часу.

← **«11 Іюня.** Наступає п'ятдесятниця. Цю неділю називають: зеленою, клечальною, русальною. Перший день називається духовим, другою – троїциним; так святкують ці дні і церква наша. «До святого духа держись кожуха», не вповне доверяй весенньому сонцю і теплоті. Перші три дні цієї неділі називаються троїцкими святками; в субботу перед духовим днем, при заходженні сонця, натикають ветви дерев перед дверьми построк, ставлять їх всередині дому по кутам, посипають поли і землю перед дверми аером, осокою і змуглими травами; ветви називають клечаньє, а вся неділя клечальною і зеленою. В цю неділю русалки виходять із рек, нагія і прекрасні, з распущенними волосами, хлещуть в полночь при луні на поверхності волн, бегають по полям, качаються на ветвях дерев, манять прохожих і до смерті щекочуть їх. Русалками стаються утопленниці і діти родившіся не живими, или умерші не крещеними. Ця остання порода русалок називається мавками.

Начинаючи з клечальної субботи, дівчата не виходять в поле самотньою і не купаються цілу неділю, «щоб мавки не залоскотали». Вони носять з собою за пазухой польнь і любисток, як захисне засіб від нападення мавок.

15 Іюня. Особливо страшні русалки і мавки в зелений четверг. Дівчата і жінки, боячись прогнєвити їх, в цей день не працюють; якщо б надобність заставила їх йти в воду, то краще повинно туди польни набросати. Цей день називається русальчин или мавський великдень. Ця неділя має свої пісні.

18 Іюня. Але ось наступає Петров пост, з своїми короткими ночами і днями безконечними. «Мала ніч Петрівочка! Не випалась наша дівочка».

Поють, сожалеючи об утомленій красавиці, котрою сон здолає, коли вже сонце взошло. «Нехай в Петрівку» или «Се не в Петрівку», щоб двичи казати», говорять тому, хто не дослышав, потребує

повторення розказу якого ніби. О присхоженні Петрівки вот що відомо у нас.

Її в старину не було; всі неділі були сплошні. Мужів ласували на маслі, на сметані і на всім щодня. Хазяйки порадувалися і учредили Петрівку, але не уміли зробити її постійною; а тому вирішили по черзі призначати її тривалість: от шість, п'ять неділей по одній.

23 Іюня. День Родства св. Іоанна Предтечи. Посвящається святаку Купали. З ранку дівчата йдуть в поле или в ліс збирати трави і квіти; із них плетуть вони для себе купальські венки, в венках повинен бути і польнь; крім того, вони носять польнь весь цей день у себе під мишкою; це захисне засіб від русалок і ведьм.

К вечору відправляються в ліс или сад, рублять там дерево, переважно, якщо є, чорноклен; відносять його на місце, призначене для святаку, і дають йому назву марена.

Тоді приносять пучки соломки, а іноді соломенну куклу, одягнену в жіночу рубашку, в ленті, в монистах і в великому венку; ця кукла називається Купала. Прийшовши на місце, втикають в землю дерево, обвешивають його венками і лентами, ставлять поруч нього Купалу, і недалеко розводять вогонь; взявшись за руки ходять з піснями навколо дерева, в потім скачуть через вогонь. Іноді замість вогню використовують крапиву, катору набрасують в високі кучи, потім скачуть через неї. Мушкетери тільки присутствують, але в хороводах, плясках і в піснях не беруть участю.

Перед Івановим днем хазяйки заганяють на ніч корів з телятами для того, щоб телята сосали маток, і тим позбавляють ведьм можливості їх доїти. А в самий день Іванов, змея медяница, каторя сліпа, отримує зоріння на цілі

Юлія Косцова. Ніч на Івана Купала. 2014 р.

св'ятку, і тоді вона незвичайно небезпечна: кидається на людину, як стріла, вона може його насквозь пробити.

В полночь з 23 на 24 Іюня розкривається квітка папоротника. Її повинні знайти, сорвати, зберегти і владдець його стається знахарем; ніякої кладки не утаїться від нього. Кладки бувають двох сортів: закляті і незакляті. Останнім може скористатися кожен, хто його знайде».

У сучасному світі ми майже не дотримуємося давніх звичаїв, забувши обрядові пісні, не віримо в русалок чи чарівну силу купальської ночі. Але попри це у глибині душі українці все ж таки зберігають відчуття особливості цих днів. Ми й досі прикрашаємо зеленню свої домівки на Трійцю, звертаємо увагу на прикмети погоди і залежність від них майбутнього врожаю, продовжуючи внутрішньо довіряти їм як пам'яті предків.

Газета «Соборний майдан»

Засновник — Національний заповідник «Глухів»

Ідентифікатор медіа R 30-02700 у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа

Адреса редакції: м.Глухів Сумської обл., вул.Шевченка, 30, тел. 2-35-57, e-mail: dikz@ukr.net

Номер підготовлено у науково-дослідному відділі Заповідника

Верстка Віктора ІСАЄВА

Дата виходу 28.08.2026 р.

Редакція газети «Соборний майдан» запрошує до творчого співробітництва науковців, краєзнавців, любителів старовини

Електронна версія на сайті <http://nz-hlukhiv.com.ua/>

Редакційна колегія

Світлана ЖУКОВА
Надія МІРОШНИЧЕНКО
Людмила АРТЕМОВА
Неля ПІНЧУК
Віктор ІСАЄВ

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО